

АДВОКАТ ЯК ПРЕДСТАВНИК У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

LAWYER AS A REPRESENTATIVE IN THE CIVIL PROCESS

Дяченко С.В., к.ю.н., доцент, адвокат,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України

Пилипенко В.А., студентка IV курсу
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

У статті розглянуто актуальні проблеми адвокатури як інституту представництва в цивільному процесі. Зокрема, звернено увагу на правове становище адвоката на всіх стадіях цивільного процесу, а також на основні права та професійні обов'язки адвокатів у процесі виконання своїх повноважень відповідно до чинного законодавства.

Окремо досліджено питання монополізації адвокатських повноважень та реалізації участі в цивільному судочинстві адвокатів. Додатково проаналізовано практику зарубіжних країн та позицію Європейського суду з прав людини у сфері допуску до представництва тільки адвокатів.

Установлено, що для більшості не лише європейських, а й інших світових держав характерна монополізація інституту адвокатури у сфері представництва інтересів у цивільному процесі. До того ж в окремих державах взагалі ліквідовано інститут самопредставництва інтересів особи, що обґрунтовано недостатньою кваліфікацією для захисту власних прав та інтересів у цивільному процесі.

Питання монополізації адвокатури (як інституту представництва у цивільному процесі) було предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Судом зауважено, що встановлення такої монополії є обґрунтованим, якщо в державі сформовано ефективний механізм отримання правової допомоги, наприклад, малозабезпеченими верствами населення. В Україні такий механізм реалізований через надання безоплатної правової допомоги.

За результатом аналізу вищезазначеного питання встановлено, що мають місце порушення обов'язку надавати відповіді на адвокатські запити. З огляду на це, запропоновано внесення змін до законодавства, якими б установлювалося більш суворе покарання за правопорушення. Запропоновані зміни сприятимуть підвищенню поваги до інституту адвокатури та ефективності представництва інтересів у цивільному процесі фізичних та юридичних осіб, а також захисту прав та свобод.

Ключові слова: цивільний процес, представництво, адвокатура, адвокатська монополія, захист прав та інтересів.

The article considers the current problems of the bar as an institution of representation in civil proceedings. In particular, attention was paid to the legal status of a lawyer at all stages of civil proceedings, as well as the basic rights and professional responsibilities of lawyers in the exercise of their powers in accordance with applicable law.

Separately, the issue of monopolization of lawyer's powers and realization of participation in civil proceedings of lawyers is investigated. In addition, the practice of foreign countries and the position of the European Court of Human Rights in the field of admission to the representation of lawyers only are analyzed.

It is established that for most, not only European, but also other world countries is characterized by the monopolization of the institution of advocacy in the field of representation of interests in civil proceedings. In addition, in some states the institution of self-representation of a person's interests has been abolished altogether, which is justified by insufficient qualifications to protect one's own rights and interests in civil proceedings.

The issue of monopolization of the bar as an institution of representation in civil proceedings was the subject of the European Court of Human Rights. The court concluded that the establishment of such a monopoly is justified if the state has formed an effective mechanism for obtaining legal aid, for example, the poor. In Ukraine, such a mechanism is implemented through the provision of free legal aid.

As a result of the analysis of the above question, it was established that there are cases of violation of the obligation to provide answers to lawyers' inquiries. In this regard, it is proposed to amend the legislation to establish a more severe penalty for the offense. The proposed changes will help increase respect for the institution of advocacy and the effectiveness of representation of interests in civil proceedings of individuals and legal entities, as well as the protection of their rights and freedoms.

Key words: civil process, representation, advocacy, lawyer monopoly, protection of rights and interests.

Постановка проблеми. 2 червня 2016 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя) № 1401-VIII, який набрав законної сили 30 вересня 2016 року. Зазначеним Законом у Конституції закріплено право лише адвоката здійснювати представництво інтересів фізичних або юридичних осіб у судах у порядку цивільного судочинства.

У грудні 2019 року внесено законодавчі зміни, відповідно до яких передбачено можливість представництва інтересів юридичних осіб у суді через свого представника, який уповноважений діяти на підставі наданих йому посадових або службових обов'язків, проте і нині залишається проблема реалізації такого самопредставництва. Зміни до Конституції України щодо виключення адвокатської монополії не затверджено. Оскільки Закон має нижчу юридичну силу, ніж Конституція, то питання представництва інтересів у судах суто адвокатами залишається відкритим.

Мета статті – спираючись на доступні джерела, дослідити ключові аспекти здійснення представництва інтересів у судах адвокатами. Додатково існує потреба в прове-

денні аналізу практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та законодавства зарубіжних країн у сфері адвокатського представництва інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цивільного процесуального представництва є досить актуальною в Україні, що пов'язано, зокрема, із встановленням адвокатської монополії. Увагу на існування зазначеної проблеми неодноразово звертали у своїх роботах вітчизняні науковці, серед яких можна назвати таких науковців, як Є.Ю. Бова, Р.С. Тикало, А.В. Козьминих, Л.В. Тацій, М.М. Антонович, А.В. Богма та ін. До того ж окремі проблемні аспекти інституту адвокатури розкрито в працях таких учених, як М.Й. Штефан, В.В. Комаров, Л.Ю. Міхєєв, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, І.А. Павлуник, С.А. Чванкін, Г.З. Лазько, В.С. Заяць та ін. Попри значну кількість досліджень в аналізованій сфері, мало уваги приділено зарубіжному досвіду регулювання дослідженого питання та його висвітлення в практиці ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. За своєю сутністю цивільні процесуальні відносини є юридичними відноси-

нами, в межах яких одна особа, а саме представник, реалізує компетенцію на підставі повноважень, що надаються йому на підставі положень закону, статусу, положення чи договору. До того ж такі відносини передбачають реалізацію процесуальних дій у межах цивільного судочинства, забезпечуючи захист прав та інтересів інших учасників, зокрема держави та суспільства.

За своєю сутністю цивільним процесуальним представництвом визнається нормативно врегульована форма надання правничої допомоги через реалізацію певного обсягу процесуальних дій представником від імені та в інтересах іншого суб'єкта, не виходячи за межі своєї компетенції, у процесі вирішення судом цивільного спору [7, с. 80]. Цивільним процесуальним представником є особа, на яку покладено функції стосовно реалізації процесуальних дій від імені та в інтересах довірителя.

Будь-якому учаснику цивільного процесу надано право на взяття участі особисто чи через представника. При цьому особиста участь особи не унеможлиблює висловлення її інтересів представником.

Загальний перелік осіб, які можуть виступати як представники в цивільному процесі, та документів на підтвердження компетенції представлено на схемі 1.

За загальним правилом, закріпленим у положеннях ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), представництво інтересів у цивільному процесі здійснюється суто адвокатами. З огляду на це, пропонуємо звернути увагу на інститут адвокатури як основу представництва більш детально [12].

Відповідно до положень чинного законодавства адвокатом є фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, вільно володіє державною мовою, має не менше двох років юридичного стажу, успішно склала кваліфікаційний іспит, пройшла передбачене законом стажування, склала присягу та отримала відповідне свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Аналіз положень зазначеного нормативного документа свідчить про те, що адвокатська діяльність полягає в провадженні незалежної професійної діяльності, зокрема, щодо представництва інтересів [9].

Ключовим у процесі здійснення представництва є встановлення обсягу повноважень самого клієнта, оскільки це

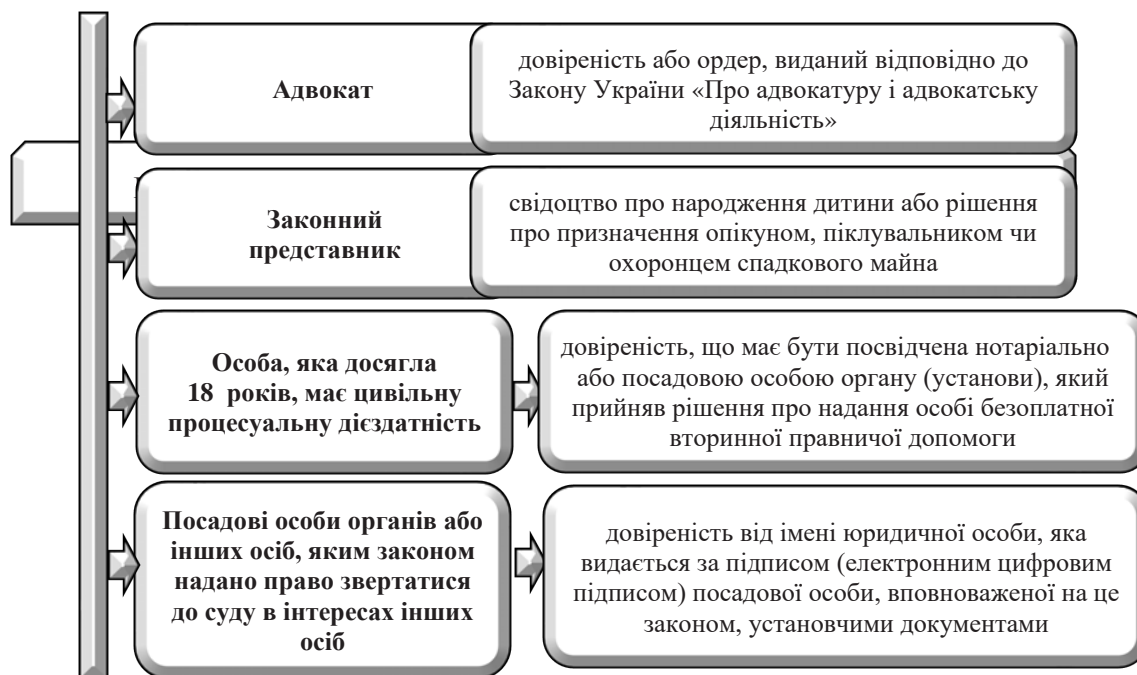
безпосередньо впливає на обсяг повноважень адвоката для належного захисту прав та інтересів особи.

Досліджуючи специфіку статусу адвоката, науковці зазначають, що «адвокати, виступаючи як представники, наділені досить широким обсягом процесуальних прав та обов'язків, що перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з інтересами суб'єкта, порушення прав чи інтересів яких було допущено і які пов'язані з особливим характером правовідношення з клієнтом. Обсяг повноважень адвоката дає йому можливість виступати в ролі представника не лише фізичних осіб, а і юридичних, а також суспільства загалом [6, с. 211–212].

На відміну від фізичних осіб представництво юридичних осіб може здійснюватися керівником, членом виконавчого органу, іншою особою, яка вповноважена представляти інтереси такого суб'єкта на підставі закону, статуту, положення чи трудового договору або контракту, тобто в порядку самопредставництва, чи офіційним представником. Зазначені положення можна зарахувати й до органів державної влади, місцевого самоврядування, на які покладено виконання функцій держави.

На існування проблем інституту самопредставництва звернено увагу С.В. Дяченком. Так, автором зазначено, що «юридичні особи мають можливість представляти власні інтереси в судах через керівників чи інші органи. При цьому є нелогічним ототожнення таких категорій, як «представництво» та «самопредставництво», оскільки вони здійснюються на основі різних правових підстав. Зокрема, в першому випадку йдеться про представництво інтересів інших осіб, у другому – власних. При цьому таке право не унеможлиблює звернення за кваліфікованою допомогою та залучити до процесу представництва в судах адвокатів» [4, с. 54].

Адвокат у процесі здійснення представництва наділяється особливим статусом представника, на якого покладается функція здійснення представництва, яку можна зарахувати до його професійних обов'язків. Окрім цього, в процесі представництва адвокат взаємодіє із судовими органами через надання допомоги та сприяння всебічному розгляду і вирішенню справи відповідно до законодавчих норм [13, с. 26–27].

Джерело: складено авторами на основі [12].

При цьому адвокат одночасно є суб'єктом цивільних та цивільно-процесуальних відносин. Це пов'язується з тим, що правовідносини виникають не з моменту звернення до суду, а безпосередньо після узгодження всіх умов та підписання з клієнтом договору. Отже, можна зазначити, що адвокат є фактичним учасником різних етапів цивільного процесу, починаючи зі збирання доказів та завершуючи судом [5, с. 113].

Доцільно зауважити, що правова допомога в Україні надається не лише адвокатами (адвокатськими бюро та об'єднаннями) на платній основі, а також функціонує система надання безоплатної правової допомоги. У такому разі адвокат надає юридичні послуги за дорученням відповідної установи, уповноваженої на надання такої допомоги. Договір укладається між адвокатом та вищезазначеною установою.

У такій ситуації варто звернути увагу на те, що адвокат взаємодіє саме з установами надання безоплатної правової допомоги та іншими державними інституціями, зокрема судом. При цьому виникає особливий характер взаємовідносин, що полягає в необхідності сплати адвокату гонорару за представництво клієнта в судових інстанціях. Таким чином, у випадках залучення адвоката органом надання безоплатної правової допомоги клієнт не несе жодних фінансових зобов'язань перед адвокатом щодо сплати йому гонорару [10].

У процесі провадження адвокатом професійної діяльності останній наділяється низкою прав. Зокрема, реалізація передбачених професійних прав забороняє вчинення будь-яких дій, стосовно яких встановлено пряму законодавчу заборону порушувати вимоги правил адвокатської етики, а також вони не можуть суперечити змісту договору про надання правової допомоги. Перелік зазначених професійних прав адвокатів, який не є виключним, представлено на схемі 2.

У процесі здійснення представництва в судових органах у порядку цивільного судочинства адвокат наділяється всіма повноваженнями сторони відповідного процесу, які і визначають особливості його взаємодії із судовими органами та іншими державними інституціями, які беруть участь у справі. Якщо клієнтом було обмежено повноваження адвоката, то й особливості його взаємодії з державними органами будуть обмежені (відповідно до наданих йому повноважень) [3].

Суб'єктові адвокатської діяльності в процесі підготовки матеріалів для звернення до суду надано право на вжиття заходів із метою отримання доказів через подання запиту на отримання інформації, яка стосується предмета спору посадовим особам юридичних осіб, органів державної влади і місцевого самоврядування [9].

Факт ненадання від органів державної влади чи місцевого самоврядування відповіді на запит адвоката, як правило, здійснюється для створення штучних перешкод, унаслідок зловживання посадовим становищем відповідальною особою, що перебуває у взаємодії з неточним трактуванням законодавчих норм.

Потрібно акцентувати на позиції стосовно того, що отримання доказів та різноманітних документів і відомостей здійснюються адвокатами у таких двох основних формах, як пасивна та активна [2, с. 73]. Залежно від форми отримання інформації можна визначити коло державних суб'єктів, із якими взаємодіє адвокатура.

Так, пасивна форма виявляється через взаємодію з органами судової влади до початку розгляду справи чи до моменту подання позову, де адвокат має право звернутися до суду з відповідною заявою про забезпечення доказу.

У разі реалізації адвокатом активної форми взаємодії адвокат має використовувати весь інструментарій, наданий йому відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як-от адвокатський

Джерело: складено авторами на основі [9].

запит. Направлення адвокатського запиту (як особливої форми письмового звернення) до органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб стосовно надання документів, необхідних для надання клієнту професійної правничої допомоги, є однією з форм взаємодії адвокатури з державними органами [1, с. 5].

Доцільно зазначити, що в процесі представництва в судових органах, адвокат зобов'язується дотримуватися вимог не лише чинного законодавства, а й суду. Коли адвокатом подано запит до державного органу або органу місцевого самоврядування та отримано на нього відмову в наданні певних документів чи відомостей, які мають суттєве значення у справі, або взагалі не отримано відповіді на питання, зазначені у відповідному запиті, він має право на подання до суду клопотання про витребування доказів від вищеперелічених суб'єктів із метою забезпечення доказів, позову або призначення судових експертиз [8].

Узяття участі в судовому засіданні є досить важливим, оскільки це дозволяє забезпечити контроль процесу вирішення справи по суті, оскаржуючи їх. Зазначені процесуальні можливості реалізуються адвокатом у межах повноважень, наданих йому клієнтом. Такі процедури передбачають майже аналогічний алгоритм взаємодії, як правило, із судовими органами.

У більшості європейських держав є обов'язковим представництво інтересів особи в цивільному процесі суто адвокатами. Наприклад, положеннями параграфу 78 Цивільного процесуального уложення Німеччини обов'язковим представником сторін є саме адвокат у земських судах, вищих земських судах та Верховному суді. При цьому сторонам та третім особам надається право на самостійне представництво власних інтересів тільки в незначних категоріях справ. Представництво власних інтересів особою можливе лише тоді, коли вона має статус чинного адвоката, тобто в Німеччині діє заборона на самопредставництво.

Довіреність на судове представництво наділяє адвоката повноваженнями на вчинення всіх процесуальних дій (зокрема, спеціальними повноваженнями, здійснення яких впливає на рух, продовження процесу і на права та обов'язки довіритель). Німецьке процесуальне законодавство передбачає можливість установаження обмежень стосовно повноважень адвоката в процесі здійснення цивільного представництва, окрім випадків, коли таке представництво визнається обов'язковим. При цьому адвокати в цивільному процесі наділяються тим самим обсягом правомочностей, якими володіє відповідний учасник процесу [14].

Аналогічні норми визначені положеннями цивільного процесуального законодавства Франції. Спочатку у Франції основна функція адвокатів була пов'язана з участю в судовому засіданні з метою викладу обставин справи, надання правової оцінки доводам сторін та викладу висновків щодо суб'єктивних прав та юридичних обов'язків останніх.

Нині у Франції обов'язковою є участь адвокатів у вирішенні питання судами апеляційної та касаційної інстанцій. З огляду на це, судові процеси прийнято називати адвокатськими, оскільки без них вони просто не можуть здійснюватися. Це безпосередньо пов'язується з тим, що в державі загальновизнаною є презумпція відсутності в представників неадвокатської професії достатнього обсягу правових знань та кваліфікації для сприяння вирішенню справи по суті. Отже, на учасників справи покладено обов'язок стосовно захисту власних інтересів суто через адвокатів [15].

Адвокатська монополія поширюється далеко за межі представництва в судах у багатьох європейських країнах (Німеччина, Франція, Чехія, Угорщина, Данія, Греція, Швейцарія та ін.), а також у США, Австралії, Канаді та Новій Зеландії, у всіх країнах Латинської Америки. Так, у переліче-

них країнах законодавцем чітко визнано існування адвокатської монополії під час розгляду цивільних справ.

На Близькому Сході до країн з абсолютною адвокатською монополією належать Ізраїль, Йорданія, Ліван, Катар та Оман. В азіатському регіоні адвокатська монополія має абсолютний характер у Республіці Корея, Гонконгу, Тайвані.

Можливість представництва інтересів фізичних та юридичних осіб в окремих судових інстанціях було підтримано й ЄСПЛ. Так, у справі «Молдавська проти України» заявниця звернулася до ЄСПЛ із заявою про порушення положень ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ), оскільки її представник не мав можливості звернутися з касаційною скаргою з питання, що стосується права. До того ж акцентовано увагу на тому, що таке обмеження не можна було передбачити взагалі. Заявницею зауважено, що законодавством закріплено правило стосовно винятків із загальноприйнятого правила про обов'язковість участі адвоката у випадках, коли справа є малозначною. Проте положення чинного на той момент законодавства не містило вказівки на випадки, коли справа має вважатися малозначною.

Попри аргументи заявниці, ЄСПЛ зауважив, що право на доступ до суду не може визнаватися абсолютним та може бути законодавчо обмеженим. До того ж право на доступ до суду входить до сфери державного регулювання та може змінюватися в окремі періоди.

Судом узято до уваги той факт, що вимога стосовно обов'язковості участі адвоката в судовому процесі в суді касаційної інстанції може суперечити нормам, закріпленим у положеннях ст. 6 КЗПЛ. Зазначена вимога переплітається зі статусом суду касаційної інстанції та є притаманною для більшості правових систем великої кількості європейських держав. Так, стверджується, що фактичне обмеження принципу вільного обрання представника у цивільному процесі, надаючи відповідне право тільки адвокатам, жодним чином не може свідчити про недотримання положень ст. 6 КЗПЛ. Це обґрунтовано тим, що здійснення ефективного захисту будь-якої особи передбачає наявність відповідних кваліфікаційних критеріїв. Задля недопущення свавілля відповідні обмеження можуть мати місце тільки у випадках, коли це чітко зумовлено законодавчими нормами [11].

Висновки. Представництво в цивільному процесі передбачає реалізацію компетенції на підставі повноважень, що надаються представнику на підставі положень закону, статусу, положення чи договору. Представником є особа, на яку покладено функції стосовно реалізації процесуальних дій від імені та в інтересах довірителя. Таке процесуальне представництво може здійснюватися на підставі договору або закону.

Попри те, що представництво може здійснюватися законними представниками або керівниками юридичних осіб чи іншими суб'єктами, які наділені відповідними повноваженнями згідно із законом, саме адвокатура в Україні є одним із ключових елементів усієї правової системи, на яку покладається забезпечення права на справедливий суд, що підтверджується закріпленням відповідного статусу в Розділі 8 Конституції України «Правосуддя». Отже, судді, прокурори й адвокати визнаються однією з найважливіших процесуальних фігур усього судового провадження. Потрібно зазначити, що таке конституційне закріплення кореспондується з міжнародно-правовими стандартами з питань діяльності адвокатури.

Позиція ЄСПЛ стосовно відсутності порушень основоположних прав людини у сфері доступу до правосуддя обґрунтована тим, що ефективний захист інтересів та прав є можливим тільки в разі відповідності представника окремим кваліфікаційним критеріям, що є цілком логічним. До того ж держава виступає в ролі гаранта такого доступу,

оскільки в Україні сформовано систему безоплатної правничої допомоги. Отже, спеціалісти в галузі права захищають інтереси та права навіть найменш матеріально забезпечених категорій осіб.

Додатково законодавець закріпив право юридичних осіб на самостійне представництво власних інтересів у судових інституціях, виокремивши категорії справ, у яких може брати участь такий представник. Незважаючи на це, юридичні особи не позбавлені можливості залучати для захисту в цивільному процесі адвокатів у разі існування потреби в кваліфікованих правничих послугах.

У процесі здійснення представництва наділяють особливим статусом представника, на якого покладається функція в здійсненні представництва, яку можна зарахувати до його професійних обов'язків. Окрім цього, в процесі здійснення представництва адвокат взаємодіє із судовими органами, надаючи допомогу з метою встановлення об'єктивної істини в справі, а також сприяючи всебічному розгляду і вирішенню справи по суті (відповідно до законодавчих норм). До того ж адвокатуві надається право на направлення адвокатських запитів із метою отримання документів чи відомостей, які є необхідними для забезпечення належного представництва інтересів клієнта.

З огляду на подолання такого ігнорування запитів адвоката, існує потреба у внесенні змін та встановленні покарання у разі повторного ненадання інформації на адвокатський запит у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Саме такі кардинальні заходи сприятимуть підвищенню поваги до інституту адвокатури, а також забезпечать можливість надання ефективної професійної правничої допомоги фізичним та юридичним особам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У., Добож З. Основні стадії доказової діяльності адвоката у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 4–7.
2. Геведзе Т. Доказувальна діяльність адвоката-представника як форма реалізації правової позиції по господарській справі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 95. С. 72–74.
3. Глотов М. Підтвердження права адвоката діяти від імені клієнта в суді. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/pidtvrdzhennya-prava-advokata-diyaty-vid-imeni-kliyenta-v-sudi/> (дата звернення: 18.11.2021).
4. Дяченко С.В., Корнійчук С.Л. Самопредставництво юридичної особи в цивільному процесі: судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 52–55. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2021/15.pdf (дата звернення: 19.11.2021)
5. Дяченко С.В., Мартинюк А.Р. Особливості участі адвоката у цивільному процесі: судова практика. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 18. С. 109–114. URL: https://web.archive.org/web/20210617055049id_/http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/18/16.pdf (дата звернення: 19.11.2021)
6. Дяченко С.В., Науменко К.С. Адвокат як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 209–212. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/51.pdf (дата звернення: 19.11.2021)
7. Дяченко С.В., Рябченко Ю.Ю., Самілик Л.О. Цивільний процес України: практикум. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. 312 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/58611/6/106_IR.pdf (дата звернення: 19.11.2021)
8. Єфанова Н. Адвокат у цивільному процесі - основні принципи та завдання. URL: <https://radako.com.ua/news/advokat-u-civilnomu-procesi-osnovni-principi-ta-zavdannya>. (дата звернення: 18.11.2021).
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 18.11.2021).
10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України № 3460-VI від 02.06.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 18.11.2021).
11. Про те як ЄСПЛ підтвердив доцільність монополії адвокатури на представництво в українських судах. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/espl-pidtvrdiv-docilnist-monopoliyi-advokaturi-na-predstavnictvo-v-ukrayinskih-sudah.html>. (дата звернення: 15.11.2021).
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 18.11.201).
13. Шпак М.В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі: монографія. Харків: Право. 2020. 224 с.
14. Code de procédure civile. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070716/>. (дата звернення: 18.11.2021).